

درس نامه نهج البلاغه

جلد اول

بیرون شناخت

دکتر خشعلی قنبری

دانشیار دانشکاه آزاد اسلامی واحد تهران مرکزی

انتشارات خوشنماخت

سرشناسه	: قنبری، بخشعلی، ۱۳۴۳ -
عنوان و نام پدیدآور	: درس‌نامه نهج البلاغه / بخشعلی قنبری.
مشخصات نشر	: تهران: نوشتا، ۱۳۹۵ -
مشخصات ظاهری	: ۴ ج.
شابک	: ۳-۴-۹۳۷۴۵-۹۶۴-۹۷۸: ۱۷۰۰۰۰ ریال
وضعیت فهرست نویسی	: فیا
یادداشت	: کتابنامه.
مندرجات	: ج ۱. بیرون شناخت
موضوع	: علی بن ابی طالب (ع)، امام اول، ۲۳ قبل از هجرت - ۴۰ ق. نهج البلاغه -- بررسی و شناخت
موضوع	: Ali ibn Abi-talib, Imam I. Nahjol - Balaghah -- Surveys
موضوع	: علی بن ابی طالب (ع)، امام اول، ۲۳ قبل از هجرت - ۴۰ ق. نهج البلاغه -- راهنمای آموزشی
موضوع	: Ali ibn Abi-talib, Imam I. Nahjol - Balaghah -- Study and teaching
موضوع	: علی بن ابی طالب (ع)، امام اول، ۲۳ قبل از هجرت - ۴۰ ق. نهج البلاغه -- تحقیق
موضوع	: Ali ibn Abi-talib, Imam I. Nahjol - Balaghah -- Research
رده بندی کنگ	: ۱۳۹۵ / ۰۵ / ۲۳۸ B
رده بندی دیویی	: ۲۹۷/۹۵۱۵
شماره کتابشناسی ملی	: ۴۱۳۱۱

درس‌نامه نهج البلاغه جلد اول: بیرون‌شناخت

دکتر بخشعلی قنبری

دانشیار دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، مرکز

ناشر: انتشارات نوشتا

ویراستار فنی و ادبی: سپیده سیدفرج

صفحه‌آرا: آمنه دارایی

چاپ اول: پاییز ۱۳۹۵

چاپ دوم: پاییز ۱۳۹۷

شمارگان: ۵۰۰ نسخه

قیمت: ۱۷۰۰۰ تومان

حق چاپ و نشر محفوظ است.

انتشارات نوشتا

نشانی: تهران، خیابان انقلاب، بین فلسطین و ابوریحان، پست‌مهرت،

خانه هنر، پ ۴، واحد ۱۳.

تلفن: ۰۹۳۸۹۵۱۵۹۹۳

www.noshenakht.com

info@noshenakht.com

فهرست مطالب

مقدمه ۱۳

فصل اول: کلیات

درس اول ۲۱

اهداف آموزشی ۲۱

دانش عظیم امام علی (ع) ۲۱

روش‌های تدریس ۲۶

گردآورنده نهج البلاغه ۲۸

تحولات سیاسی شیعیان در قرن چهارم ۳۲

مروری بر زندگی سیدرضی (ره) ۳۵

وضعیت اجتماعی و فرهنگی ۳۷

اساتید و شاگردان سیدرضی (ره) ۳۸

جایگاه فرهنگی سیدرضی (ره) ۳۹

مقام ادبی سیدرضی (ره) ۴۰

مناصب اجتماعی سیدرضی (ره) ۴۳

جایگاه علمی و تألیفات سیدرضی (ره) ۴۳

وفات سیدرضی (ره) ۴۴

درس دوم ۴۵

اهداف آموزشی ۴۵

چگونگی گردآوری نهج البلاغه ۴۵

عوامل فصاحت و بلاغت نهج البلاغه ۴۹

جایگاه معنوی، علمی و ادبی امام علی (ع) و نهج البلاغه ۵۲

فصل دوم: نسخه‌ها

درس سوم ۶۱

۶۱	اهداف آموزشی
۶۱	آغاز
۶۸	علت/ علل اختلاف نسخه‌های نهج البلاغه

فصل سوم: مصادر و اسانید نهج البلاغه

۷۹	درس چهارم
۷۹	اهداف آموزشی
۷۹	آغاز
۹۰	حفاظ نهج البلاغه
۹۳	درس پنجم
۹۳	اهداف آموزشی
۹۳	مآخذ پژوهشی نهج البلاغه
۹۴	سوالات و شبهات ابن‌خلکان
۱۰۷	اختلاف نسخ نهج البلاغه

فصل چهارم: ترجمه، ابرش‌ها

۱۱۳	درس ششم
۱۱۳	اهداف آموزشی
۱۱۳	ترجمه‌های معروف و معتبر نهج البلاغه
۱۳۱	درس هفتم
۱۳۱	اهداف آموزشی
۱۳۱	ترجمه نهج البلاغه به زبان‌های دیگر
۱۳۸	شرح‌های معروف و معتبر
۱۴۱	درس هشتم
۱۴۱	اهداف آموزشی

فصل پنجم: مقدمات آموزش و پژوهش

۱۵۹	درس نهم
۱۵۹	اهداف آموزشی
۱۵۹	آغاز
۱۶۰	علوم مقدماتی
۱۶۱	ابزارها که در پژوهشی نهج البلاغه

فصل ششم: گزارشی از مطالب نهج البلاغه

۱۷۱	بخش بندی نهج البلاغه
۱۷۱	بخش اول: خطبه‌ها و کلمات بی‌نظم (نوع)
۱۷۲	الف) قبل از خلافت و زمامداری
۱۷۲	ب) هنگامه خلافت
۱۷۲	ج) دوران پنج‌ساله زمامداری
۱۷۴	بخش دوم: نامه‌ها
۱۷۶	بخش سوم: حکمت‌ها
۱۷۶	تقسیم‌بندی دیگری از مطالب نهج البلاغه

فصل هفتم: سبک‌های بیانی

۱۸۵	درس دهم
۱۸۵	اهداف آموزشی
۱۸۵	آغاز
۱۹۹	منابع

مقدمه

نزول و ظهور قرآن کریم در شبه جزیره عربستان از همان ابتدا نویدبخش تحولات مثبت در این سرزمین بود؛ سرزمینی که از فرهنگ و اخلاق جز قطعاتی شعر در اختیار نداشت و به رسم استواری ادبی اشعار یادشده هرگز از محتوای اخلاقی و انسانی لازمی بهره‌مند نبود و موضوعات آنها به امور معمولی و بعضاً پست اختصاص یافته بود. در یک کلام فرهنگ جاهلیت بر عبادت و ارزش‌های متعالی را وارونه تفسیر می‌کردند، چنان‌که آدم‌کشی را اجزاء به‌شمار می‌آوردند.

وقتی قرآن ظاهر شد عرب جاهلی به جاهلیت خویش به کمال رسیده بود؛ یعنی وضعیتی که داشت به احتمال قوی نمی‌سازد از آن بدتر شود. اما این کتاب، ادبیات و محتوایی با خود آورد که کاملاً با آن فرهنگ اختلاف داشت هرچند که به آن زبان و در همان بستر زمانی و مکانی متولد شده بود. قرآن کریم، هم از آنکه در بسط و گسترش فرهنگ خویش توفیقات لازم را به‌دست آورد، علاقه‌مندان به آن در بسط و گسترش عقاید، آموزه‌ها و ادبیات آن کوشیدند و پیروان پیامبر (ص) هر سدا، در آنجا، توان خویش، مساعی خویش را در راه بسط و ترویج این فرهنگ جدید مصروف داشتند. این حرکت به عصر حیات پیامبر (ص) محدود نبود بلکه پس از رحلت آن حضرت نیز ادامه یافت و خلفای وقت نیز هر کدام در این راه کوشش‌ها کردند. اما چون نوبت خلیفه چهارم از خلفای راشدین یعنی علی (ع) رسید با تکیه بر علم و اطلاعاتی که داشت اقدام به توضیح و تفسیر متن قرآن به اشکال مختلف کرد؛ گاه به‌طور مستقیم و مستقل به تفسیر قرآن کریم پرداخت که تفسیر ابن‌عباس محصول بخشی از این کوشش‌هاست که امروزه در دسترس است؛ گاهی نیز در لابه‌لای سخنانی که به مناسبت‌های مختلف ایراد می‌کرد، به توضیح برخی آیات قرآن کریم می‌پرداخت و گاهی بی‌آنکه الفاظ آیه خاصی را در نظر داشته باشد مطالبی را بیان می‌کرد که مآلاً به یکی از آیات قرآن کریم بازمی‌گشت.

بخشی از این سخنان در نهج البلاغه آمده که سیدرضی در سال ۱۰۰۰ هـ ق گرد آورده است. البته این کتاب حاوی تمام سخنان علی (ع) نیست و مطالبی هم که در آن آمده لزوماً تفسیر مستقیم آیات قرآن کریم نیستند بلکه برخی از آنها (که البته نسبت به حجم نهج البلاغه تعدادشان کم است) به طور مستقیم به تفسیر آیات اختصاص یافته اما بخش عمده آنها یا مطالب مستقل اند که در آنها اشاره‌ای به قرآن کریم نشده و برخی دیگر نیز تلویحاً به آیات قرآن اشاره دارند. اما مجموعاً می‌توان گفت که نهج البلاغه ترجمان قرآن کریم است.

از آنجا که این کتاب مجموعه سخنانی است که علی (ع) در محافل و مجالس مختلف بیان کرده در نتیجه سبک‌های گفتاری کم‌و بیش متفاوت در آن مشاهده می‌شود. در بعضی جاها واژگان استفاده شده ساده و به آسانی قابل فهم‌اند اما در مواردی چنین نیست بلکه واژگان بعضاً نامأنوس به کار رفته است. این مسئله، آشنایی و آموزش نهج البلاغه را با دشواری مواجه می‌سازد در نتیجه نویسنده آن به علاقه‌مندان به این کتاب توصیه کرد که کتاب را از اول تا آخر مطالعه کنند و حتماً مواظب آسان‌یابی و دیریابی، عبارات یک‌دست نیستند؛ مثلاً خطبه یک از مهم‌ترین درعین حال از مشکل‌ترین بخش‌های نهج البلاغه است که در آغاز این کتاب قرار گرفته است.

از این جهت نهج البلاغه کتابی است که برای آشنایی و فهم آن، داشتن روش مطالعه و آموزشی ضروری است. بدون آموزش بسا که خواننده با مراجعه و مطالعه نهج البلاغه مطالبی حاصل کند اما شاید نتواند آن‌طور که شایسته است به استفاده از این اثر دست یابد، به‌ویژه اگر علاقه‌مند به نهج البلاغه در صدد استمرار مطالعات خود بوده، پژوهشگری را آغاز نماید. وقتی نهج البلاغه آموز نداند که علی (ع) که بود و چه نوع زیست علمی را پشت سر گذاشته، در چه فضایی رشدونمو کرده، با چه دانش‌هایی آشنا بوده، چه نسبتی با پیامبر (ص) و قرآن و ادبیات عرب داشته و سؤالاتی از این قبیل، امکان شناخت دقیق نهج البلاغه را به دست نخواهد آورد.

به علاوه سیدرضی (ره) که بود و چه روندی را در تهیه نهج البلاغه طی کرد؛ اسناد این کتاب کدام‌اند؛ و... همه و همه پیش از ورود به نهج البلاغه لازم و ضروری‌اند. شکی نیست

که پیش از همه اینها دست داشتن در برخی دانش‌ها نیز در تعمیق فهم این اثر مفید بلکه ضروری است؛ به‌عنوان مثال آشنایی با زبان عربی در حد و اندازه‌ای لازم است که نهج البلاغه آموز را در دانستن مقاصد نهج البلاغه یاری کند.

تاکنون آثار قابل ملاحظه‌ای در این موضوع به نگارش درآمده است اما هرکدام از آنها به رغم داشتن مزایای، معایب و کاستی‌هایی هم دارند. از این دست آثار می‌توان به پرتوی از نهج البلاغه به قلم سیدجواد مصطفوی، آموزش نهج البلاغه به قلم محمد مهدی جعفری، چشمه خورشید به قلم مصطفی مساد تهرانی و شناخت‌نامه نهج البلاغه نگارش احمد غلامعلی اشاره کرد که هرکدام توانسته‌اند بخش از فضایل این کتاب را آشکار نمایند. اما به‌رغم این کارهای ارزنده، در اثر حاضر ویژگی‌هایی وجود دارد که در آثار یادشده نیامده و یا نویسندگان، آنها را مدنظر قرار ندادند. به‌سبب آن مثال می‌توان به نوع نگارش راقم این سطور در پردازش مطالب و نیز فصل‌بندی اشاره کرد. نگارنده در طبقه‌بندی موضوعات نهج البلاغه روش جدیدی را ارایه کرده است؛ ضمن اینکه، بقیه درس‌نامه‌ای و خلاصه‌گویی و قناعت به مطالب اساسی و پرهیز از حاشیه‌پردازی هم از ویژگی‌های دیگر این اثر به‌شمار می‌آید.

مقدمات این مجموعه برای نخستین‌بار در سال ۱۳۷۷ و با نام «درس‌نامه نهج البلاغه» در آن زمان صاحب این قلم در گروه دروس عمومی، درس متون اسلامی را تدریس می‌کرد و برای آشنایی بیشتر دانشجویان جزوه راهنمای پژوهش در نهج البلاغه^۱ را تهیه کرد و در نیمسال دوم همان سال این جزوه به صورت کتابچه‌ای چاپ و منتشر شد. از همان زمان تا سال ۱۳۹۴ به‌طور مرتب یادداشت‌هایش را کامل می‌کرد تا اینکه به صورت فعلی درآمد.

نگارنده طرحی برای آموزش نهج البلاغه تنظیم کرده و آن را در قالب مجموعه چهارجلدی ارایه خواهد کرد که با عنوان مشترک «درس‌نامه نهج البلاغه» تنظیم شده است: جلد اول با عنوان بیرون‌شناخت نهج البلاغه؛ جلد دوم با عنوان حکمت‌شناخت؛ جلد سوم با عنوان نامه‌شناخت و جلد چهارم با عنوان خطبه‌شناخت.

با توجه به مطالب یادشده صاحب این قلم اقدام به تهیه این اثر کرد تا با بهره‌گیری از

۱. شناسه کتابشناختی اثر یادشده چنین است: قنبری، بخشعلی، راهنمای پژوهش در نهج البلاغه، تهران، به‌دید ۱۳۷۷.

تجربیات آموزشی بیست سال گذشته گامی در گسترش فرهنگ نهج البلاغه برداشته باشد. این مجموعه در طی چهار نیمسال (به این ترتیب که جلد اول تا جلد چهارم هر کدام در یک نیمسال) تدریس خواهد شد. در این دوره تقریباً دو ساله، نهج البلاغه آموزش خواهد توانست مراحل مقدماتی و پیشرفته‌ی آشنایی با این کتاب شریف را پشت سر بگذارد و بعد از آن می‌تواند به‌عنوان معلم و یا محقق نهج البلاغه به کار خود ادامه دهد:

۱. اجلاس حاضر از این مجموعه چهار جلدی در هفت فصل و ده درس تنظیم شده که باید بر اساس دروس یادشده آموزش داده شوند. آشنایی با زندگی علی (ع)، گزارش زندگی سیدرضی (ره)، روند شکل‌گیری نهج البلاغه، گزارشی از محتوای نهج البلاغه، نسخه‌ها، ترجمه‌ها، شرح‌ها، ترویج و معتبر و سبک‌های بیانی بخش‌هایی از مطالب این اثر را به خود اختصاص داده‌اند. تمام مطالب یادشده جهت و جنبه آموزشی دارند. خلاصه اینکه نهج البلاغه آموزش با گذراندن دوره حاضر می‌تواند به اهداف ذیل دست یابد:

۱. آشنایی با زمینه‌های پیدایش نهج البلاغه که در قالب عناوین زندگی علی (ع) و سیدرضی (ره) بیان شده است.

۲. آشنایی با سبک‌های بیانی نهج البلاغه که در طی آن نهج البلاغه آموزش می‌تواند با چگونگی بیان حضرت علی (ع) آشنایی کافی پیدا کند به حدی که بتواند سخنان نهج البلاغه را از سایر سخنان آن حضرت و سخنان دیگران تمییز دهد.

۳. آشنایی اجمالی با اسناد نهج البلاغه.

۴. آشنایی اجمالی با ترجمه‌ها و شرح‌های معتبر.

در اینجا ذکر این نکته لازم است که از این کتاب شریف ترجمه‌های زیادی در دست است اما به‌زعم نگارنده در میان این ترجمه‌ها با عنایت به دو معیار روان و امانت‌دار بودن، سه ترجمه زیر از بقیه بهترند: ۱. نهج البلاغه ترجمه مترجم برجسته حسین استادولی؛ ۲. نهج البلاغه ترجمه استاد محمدمهدی جعفری؛ ۳. نهج البلاغه ترجمه آیت‌الله مکارم شیرازی. نگارنده از میان این سه ترجمه، ترجمه حسین استادولی^۱ را بر بقیه ترجیح داده و اگر

ترجمه‌ای ذکر کرده عموماً از این منبع نبوده است إلا اینکه در مواردی در این ترجمه نیز نارسایی در انتقال مفهوم به چشم بخورد که در آن موارد تصرفی به عمل آورده است.

چنانکه اشاره شد این کتاب در واقع کامل‌شده‌ی راهنمای پژوهش در نهج‌البلاغه است که برای اولین و آخرین بار در سال ۱۳۷۷ در نشر به‌دید و در سه‌هزار نسخه به زیور طبع آراسته شد، ام‌اکنون که به آن نظر می‌افکنم آن را شایسته نام بلند نهج‌البلاغه نمی‌بینم، در نتیجه و بعمد به‌کار گرفتم تا آن کار ناقص را تا حد توان کامل و به‌علاقه‌مندان عرضه کنم. خلاصه اینکه آن سه جلد - پهل و هشت صفحه‌ای (راهنمای پژوهش در نهج‌البلاغه) اکنون در قالب یک جلد در رس‌نامه نهج‌البلاغه درآمده که به خوانندگان و نهج‌البلاغه‌آموزان تقدیم می‌گردد.

شک نیست که تألیف یک کتاب با این سعادت دیگران حاصل نمی‌شود. از این جهت جا دارد از راهنمایی‌های استاد مصطفی‌ساد تهرانی و نیز فاضل ارجمند و دوست گرانمایه‌ام محمدمهدی علیقلی سپاسگزاری کنم. نیز از همسر مهربانم سرکارخانم لعیان هاشمی‌اقدم که همواره در نگارش هر اثری مددکارم بوده و در این اثر هم مشقات بسیاری را تحمل کرده است سپاسگزاری ویژه داشته باشم. همچنان‌که می‌دانم از مساعی بی‌دریغ و دلسوزانه سرکارخانم معصومه فاطمی یاد و سپاسگزاری نکنم. در کوشش‌های بی‌دریغ وی نبود شاید این اثر به طبع نمی‌رسید. به‌علاوه از سرکارخانم سپیده سیدفدحی، ویراستار این اثر و سرکارخانم زهرا خانجانی هم باید سپاسگزار باشم و در آخر در سرفروندگان محترم سرکارخانم طیبه فاطمی هم تشکر به عمل می‌آورم. به‌علاوه از دوستان خوب آقایان حسین شاکری به‌سبب زحماتی که در چاپ اثر کشیده‌اند و حاج عباس فراهانی و نورمحمدی که سالیانی است از لطفشان در استفاده از امکانات پژوهشگاه علوم‌انسانی و مطالعات اجتماعی جهاد دانشگاهی بهره‌مند هستیم سپاسگزاری به عمل می‌آورم.

بخشعلی قنبری

پاییز ۱۳۹۵